

Modern Ortadoğu tarihinin sürükleyici gücü olarak devrim

Sungur Savran

Konuşmama Türkiye’de sosyalist akademisyenlere karşı uygulanan baskıyı protesto ederek başlayacağım.¹ Binlerce akademisyen Bakanlar Kurulu tarafından Kanun Hükümünde Kararnamelerle görevlerinden alındı, kamu görevinden men edildi, yurtdışına cıkışları olanaksız hale getirildi. Üstelik bunlar Türkiye’de 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi vesilesiyle ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamaları crevesinde, bütünüyle yargısız infaz karakteri taşıyan tarzda yapıldı. OHAL gya darbecilere karşı getirilmişti, oysa aynı zamanda sola ve Kürt hareketine karşı da yaygın olarak kullanıldı. Bu nedenle bu konferansa Türkiye’den katılacak birçok isim buraya, Beyrut konferansına gelemeydi. Bizim temsil ettiğimiz *Devrimci Marksizm* dergisi, bu sunuşun dışında Türkiye’nin güncel sorunları üzerine sekiz konuşmacının katılacağı iki panel düzenleyecekti. Bu arkadaşlarımızın beşi son dönemin baskıları yüzünden Beyrut’a gelemeydi!

Ana konuya girmeden önce bir de *Historical Materialism* dergisine ve BICAR’a²

¹ Bu metin 10-12 Mart 2017 tarihleri arasında Beyrut’ta toplanan *Historical Materialism*-BICAR konferansında yaptığımız iki sunuştan birinin, üzerinde calışılmış ve bir lde genişletilmiş olan metnidir.

² Beirut Institute for Critical Analysis and Research (Beyrut Eleştirel Analiz ve Araştırma Enstitüsü).

bu konferansı düzenledikleri için teşekkür etmeyi borç bilirim. Emperyalizm tarafından “Ortadoğu” olarak adlandırılmış olan bölgemizin ve Kuzey Afrika'nın çeşitli ülkelerinden Marksistleri ve eleştirel düşünürleri ve siyasi insanları bir araya getirerek bölge çapında bir fikir alışverişi ortamı sağlaması bu konferansa özel bir değer kazandırıyor. Bu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın savaş, devrim ve barbarlıkla sarsıldığı bir dönemde fazladan bir önem taşıyor. Hâkim güçler bölge çapında bütünsel politikalar izlerken bizlerin de enternasyonalist bir yaklaşımla bölge çapında düşünmek, ilişkiye geçmek ve örgütlenmek zorunda olduğumuzu vurgulamak gerekir.

Şimdi bu sunuşun konusuna geçebiliriz. Devrimi “modern Ortadoğu tarihinin sürükleyici gücü” olarak ele alan bu sunuşun son derecede somut amaçları var. Ortadoğulular ve Kuzey Afrikalılar olarak bir araya geldiğimiz bu ortam için bu konuyu seçtiysek bunun çok açık seçik birtakım nedenleri var.

Her şeyden önce, Marksizmin tarihin ileriye (ve zaman zaman da geriye) doğru kesintisiz ve barışçıl bir reformlar dizisi temelinde değil, büyük sarsıntı ve sıçramalarla geliştiği önermesinin geçerliliğini, kendi bölgemiz özelinde sınamak istiyoruz. Bu önermenin, yani **devrimlerin tarihin lokomotifini olduğu fikrinin** doğruluğu, Batı dünyası (yani gelişmiş kapitalist ülkeler) için, Latin Amerika için, Rusya ve Çin gibi Asya ülkeleri için çoktan kanıtlanmış bulunuyor. Ama bizim yabancısı olmadığımız dillerde Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi (ODKA) için böyle bir kapsamlı araştırma yapıldığını biz henüz görmedik. Amacımız, bugüne dek pek de adım atılmamış bu alana alçakgönüllü ve zaman sınırı göz önüne alınca kaçınılmaz olarak şematik bir ilk giriş yapmak olacak.

İkincisi, biraz kestirme biçimde ve makyaja başvurmadan söyleyecek olursak, biliyoruz ki solda “devrim” kavramı biraz eski moda görülüyor. Solun çoğunluğu, 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerinin yarattığı düş kırıklığı ile Marksizme sırt çevirmiş bulunuyor. Bu gelişme çerçevesinde, devrim de, aynen sınıf mücadelesinin merkeziliği ya da devrimci partinin önemi gibi fikirlere benzer tarzda bir kenara fırlatılmış bulunuyor. Dünyanın geri kalan bölgelerinde olduğu gibi bizim bölgemizde de solun büyük bölümleri açısından gündem demokrasi ve “sivil toplum”un ağır ağır, parça bölük tarzda geliştirilmesinden ibaret. Biz bu reformist yanlısamayı sarsmayı, modern Ortadoğu tarihinde işçi emekçi kitlelerin ve ezilenlerin çıkarları açısından da, emperyalizme karşı mücadeleler açısından da, demokratik hakların geliştirilmesi açısından da her büyük kazanımın, ister zaferle sonuçlansın, ister yenilgiyle, devrimlerin ürünü olduğunu ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Nihayet, Ortadoğu toplumları hakkındaki köklü bir önyargıya meydan okumayı hedefliyoruz. Bu önyargı, devrimin dünyanın başka yerlerinde tarihsel bir rol oynayabileceğini teslim etmekle birlikte **nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan toplumlarda isyan ve devrimin “tevekkül” unsuru dolayısıyla mümkün olmadığı** anlayışıdır. Müslümanların genellikle verilenle yetindiği, “bir lokma bir hırka” felsefesi zemininde var olan koşullara boyun eğdiği düşünülür. Biz bu iddianın **kökten yanlış** olduğuna inanıyoruz. 20.yüzyılda ve günümüzde Ortadoğu ve

Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan devrimlerin, isyanların, kalkışmaların sayısının ve sıklığının dahi (çoğu zaman bölge insanının kendisinin geliştirdiği) bu oryantalist tezi çürüttüğü kanaatindeyiz. Şunu da vurgulayalım: Devrimlerin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yalnızca yüksek sayıda olduğunu değil, aynı zamanda **tarihsel gelişmenin karakterini belirlemek bakımından temel bir rol oynadığını** ortaya koymaya çalışacağız.

Aşağıda 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başında devrimlerin Ortadoğu-Kuzey Afrika bölgesinde ne kadar büyük önem taşıdığını beş devrim dalgası temelinde ortaya koymaya çalışacağız.

1. Meşrutiyet devrimleri

Modern çağda devrimler Doğu’ya, Asya’ya 20. yüzyılın başında geldi. Geldiğinde de esas olarak mutlakiyetçi devlete karşı, hükümdarın yönetim yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir devrim karakterini taşıdı. 20. yüzyılın neredeyse ilk on yılına sığır biçimde, Asya’da (kimileri yarı-sömürge durumuna düşmüş olsa da) emperyalist taarruza rağmen bağımsız kalabilmiş dört ülkede bu tür devrimler yaşandı: Rusya’nın 1905 devrimi; İran’da 1906 meşrutiyet devrimi; Osmanlı’da 1908 İkinci Meşrutiyet hareketi ya da Hürriyet devrimi; Çin’de 1911 yılında birinci Çin devrimi. Dünyanın Asya’ya çok uzak bir ülkesinde, Meksika’da da 1910 yılında muazzam güçlü bir devrim patlak veriyordu. Benzer koşullar (bütün farklara rağmen) benzer sonuçlar doğurmuştu. Salt Osmanlı ile karşılaştıracak olsak, Osmanlı’da Hürriyet devrimi, Sultan II. Abdülhamid’in 32 yıllık saltanatına karşı patlak vermişti, ondan sadece iki yıl sonra başlayan Meksika devrimi ise Porfirio Diaz’ın 25 yıllık mutlakiyetçi yönetimine.

20. yüzyıl başının bu büyük devrim dalgasının içinde iki tane Ortadoğu ülkesi yer alıyordu, ama Osmanlı’nın Ortadoğu denen bölgenin neredeyse tamamını elinde tuttuğunu bir an bile unutmamak gerekir. İlk bakışta Ortadoğu’da sadece iki ulus, Türkler ve İranlılar mutlakiyetçi devlete karşı klasik burjuva devrimlerinin bir benzerini yaşadığı diye düşünmek kolay düşülecek bir tuzaktır. Oysa Osmanlı’da 1908’de yaşanan Hürriyet devrimi tam anlamıyla **çok uluslu bir karakter** taşıyordu. İmparatorluğun Balkan halklarından (Makedonlar, Arnavutlar, Selanik kenti halkı vb.) ve Anadolu’nun kadim halklarından (Ermeniler, Rumlar) hız aldığı gibi, devletin güney eyaletlerinin nüfusunu oluşturan Arap halklarının vatani olan Biladüşşam (Suriye, Lübnan, Filistin), Mezopotamya (Irak) ve Arap yarımadasının da (bugünkü Körfez ülkeleri ve Yemen) içinde bulunduğu bölgeleri de kapsıyordu. Dolayısıyla, aslında 1906 ve 1908 devrimleriyle **Ortadoğu halklarının tamamı ayağa kalkmıştı**. Bu dönem, İslam âleminin tarihi merkezi olan Ortadoğu topraklarının bir bütün olarak burjuva devrimleri çağına girişi dönemi idi.

Ortadoğu’dan farklı olarak Kuzey Afrika ayrı bir gelişme temposu içine girmişti. Bu iki bölgenin kaderi, yüzlerce yıl boyunca (İran hariç) Osmanlı’nın yönetimi altında birbirine bağlı olarak gelişmişti. Ancak Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sömürgecilik ilk adımlarını atmaya başladığında, Avrupa’nın he-

men güneyinde, Akdeniz'in ötesinde neredeyse komşusu olan Kuzey Afrika, hızla modern sermayenin hedefi haline geliyordu. Cezayir 1830'da, Tunus ise 1881'de Osmanlı'nın yönetiminden Fransız sömürge yönetimine geçiyordu. 16. yüzyıl başlarından beri Osmanlı'nın en önemli varlıklarından biri olan Mısır 1881'den itibaren pratik olarak bir Britanya sömürgesi haline geldi. Bağımsız Fas ise Almanya ile Fransa arasında rekabet konusu olduktan sonra 1912'de Fransız protektorası haline geliyordu. Libya, Trablusgarp savaşında (1911-1912) Osmanlı toprağı olmaktan çıkarak İtalya'nın hâkimiyetine giriyordu. Bu ülkelerde Ortadoğu'yu sarsan devrimin etkileri daha az hissediliyordu. Bunun istisnası Fas idi. 1908 "Jön Türk" devrimi Fas'ta da bir meşrutî idare kurulması yönünde basınç yaratacağı. Yine de Kuzey Afrika'nın 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortasına kadar gelişmesinin Ortadoğu'dan ayrıştığını teslim etmek gerekir.

Burada gerçek istisna Mısır'dır. Aslında Mısır (bir Kuzey Afrika ülkesi olmakla birlikte önemi dolayısıyla aynı zamanda komşusu olduğu Ortadoğu'nun bir ülkesi olarak da düşünülür) gelişen Batı Avrupa kapitalizminin Osmanlı varlıkları arasında sömürgeci istilaya ilk uğrayan bölgesidir. 1798-1801 arasında Napolyon ordularının işgali altında kısa bir dönem yaşamıştır. Bunu, ülkenin Mehmet Ali Paşa yönetiminde yaptığı büyük bir atılım izler. Mısır Osmanlı'dan neredeyse bağımsız hale gelir, hatta Osmanlı'nın merkezini bile ele geçirmesi tarihin gündemine girer. Mehmed Ali Paşa'nın reformlarının nasıl nitelenmesi gerektiği, önemli bir tarih tartışmasıdır. Biz bu dönemin uzmanı olmadığımızdan dolayı bu konuya girmeyeceğiz. Bizim vurgulayacağımız nokta, Kuzey Afrika'nın diğer bütün bölgeleri gibi, 1881'de Mısır'ın da Avrupa kapitalizminin sömürgeci yönetimine girmiş olduğudur. Bu, bir sonraki devrim dalgasında büyük önem taşıyacaktır.

Ortadoğu devriminin birinci dalgası, kapitalist toplumun biçimlerinin bütün bu bölgenin gündemine girmesine yol açmış, özellikle Osmanlı'da parlamentoya siyasi hayatta merkezi bir rol kazandırmış, daha da önemlisi yerli bir kapitalizmin önünü açmak bakımından önemli bir rol oynamış, en önemlisi 1919-1923 arasındaki burjuva devrimine zemin hazırlamıştır. Her bir bölgede gelişen ulus bilinci ise daha sonraki dönemin sömürgecilik karşıtı isyanının altyapısını oluşturmuştur.

2. Sykes-Picot sömürgeciliğine karşı devrim, isyan, savaş

Birinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'nun emperyalistlerce paylaşılmasında bir dönüm noktası olduğu bilinir. Savaş öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan sonra savaş içinde imzalanan ve Arap Ortadoğu'sunu İngiltere ile Fransa arasında bölüştüren Sykes-Picot anlaşması (1916) ve Siyonist harekete Filistin'de bir "Yahudi vatani" vaad eden Balfour Deklarasyonu (1917)³ bu paylaşımın ana kilometre taşlarıdır. Savaş içinde Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının İngiliz emperyalizmiyle işbirliği içinde başlattığı sözde "Arap İsyanı" da,

3 Bu konuda kapsamlı bilgi, Kutlu Dane'nin *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında ye alan yazısında bulunabilir.

inişli çıkışlı gelişmesiyle, sonunda Osmanlı'nın bütün Arap topraklarından sökülüp atılmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş bittiğinde Arap topraklarında Osmanlı'nın bir iddiası kalmamıştı. Bu alanda rekabet bundan böyle İngiltere ile Fransa arasında sürecekti. Hüseyin ve oğulları farklı Arap topraklarında hükümdar olarak başa getirilmişti. Ne var ki, Arap halkları, daha doğrusu Ortadoğu'nun bütün halkları, 1919 yılından başlayarak bu yeni sömürgeci düzene karşı muazzam bir devrimci dalga içinde ayaklanacaktı.

İlk devrim 1919'da Mısır'da başladı. Mısır halkı yaygın biçimde sömürgecilığe karşı ayağa kalkıyordu. Devrimin içinde özellikle İskenderiye'de büyük bir grev dalgası yaşanıyordu. Sömürgeciye karşı halkın şiddet dolu tepkisi, İngiliz ordu ve donanmasının da ağır şiddet uygulamasıyla karşılık buluyordu. Bu, Mısır'ın sömürgecilığe karşı yaşadığı ilk kalkışma değildi. 1882'de Mısır İngiltere'nin tam sömürgeci hâkimiyetine girerken Urabi Paşa'nın önderliğinde halk yine ayağa kalkmıştı. Urabi Paşa kalkışmasının ne ölçüde devrim, ne ölçüde sadece bir isyan olarak görülmesi gerektiği tartışmalıdır. Urabi Paşa kalkışması, ayrıca, Ortadoğu devrimleri ve isyanları arasında bir dalganın parçası olmamak, yalıtılmış kalmak bakımından da özel bir yer tutar. Ama ister devrim diye anılsın, ister isyan, Urabi Paşa kalkışması 1919 devrimine ciddi bir sömürgecilik karşıtı bilinci miras bırakmıştır. 1919'da başlayan bu devrim 1921'de yenilgi ile sonuçlanacak, Mısır İngiltere'nin bir sömürgesi olarak kalacaktır. Ancak birazdan, yenilmesine rağmen devrimin geleceğe bir mücadele mirası bırakmış olduğunu göreceğiz.

1919'da Mısır'da başlayan devrimi, Afganistan ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler izleyecektir. Afganistan'da tahta yeni çıkan Kral Emanullah, Hindistan'daki Müslümanlara destek olmak amacıyla İngiltere'ye karşı askeri bir sefere girecektir. Bu, Afganistan'ın emperyalizme karşı konumlanacağı bir döneme girmesinin ilk adımı olacaktır. Türkiye'de ise Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türk ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Anadolu topraklarının bile çeşitli emperyalist güçler arasında pay edilmesi ve ülkenin başkenti İstanbul'un, başta İngilizler olmak üzere emperyalist ordular tarafından işgal edilmesi Milli Mücadele'nin 1919'dan itibaren yükselişine yol açmış, bu mücadele zamanla padişahlığa karşı bir burjuva devriminin de yatağı haline gelerek 1923'te bir cumhuriyetin kuruluşuna kadar ulaşmıştır.

1920'de devrim başka ülkelere de sıçrayacaktır. Mart ayında Suriye'de Fransız yönetimine karşı devrimci bir hareket başlar. Nisan ayında Filistin'de İngiliz hâkimiyetine ve Siyonist yerleşimci sömürgeciliği planlarına karşı aydınlar hareketi Suriye ile birleşme doğrultusunda bir bildirge ile bu harekete katılır. Ama esas büyük devrimci ayaklanma Irak'tan gelir. İngilizlerin Ortadoğu'daki en önemli hâkimiyet alanı olan bu ülkenin tamamı, Sünni'siyle Şii'siyle, Arabıyla Kürdüyle, kentlisiyle göçebe aşiretiyle İngiliz sömürgeciliğine karşı ayağa kalkmıştır. İngiliz emperyalizmi bu devrimi, Savaş Bakanı Winston Churchill yönetiminde kimyasal silah kullanımı da dâhil olmak üzere her türlü şiddete başvurarak bastırmıştır.

Bu devrimci dalganın yanı sıra Arap yarımadasında da emperyalizmin kuklası konumunda olan Mekke Şerifi Hüseyin'e karşı Vahhabi mezhebinin önderi Suud

bir savaş açmıştır. Suud bu savaşı kazanacak ve bugünkü Suudi Arabistan'ın temellerini atacaktır. Bu savaş elbette en ufak bir anti-emperyalist özellik taşımamaktadır, koyu bir gericilikle malûl bir önderlik altında verilmiştir ve kurulan devlet zamanla emperyalizmin bölgedeki ana dayanaklarından biri haline gelmiştir. Ama İngilizlerin Arap Ortadoğu'sundaki mutemet adamı Hüseyin'e karşı verilmiş olması, sömürgeciliğin bu dönemde bütün Ortadoğu halklarından nasıl bir tepki gördüğünü simgelemek bakımından önemlidir.

1919-20 Ortadoğu devrimci dalgasına Kuzey Afrika'nın ücra bir köşesinde de bir sömürgecilik karşıtı ayaklanma yankı verecektir. Fas'ta Berberi aşiretlerin yaşadığı Rif bölgesine Fransız ve İspanyol sömürgeciliğinin askeri yoldan nüfuzuna karşı Abdülkerim adında bir isyancı önder, gerilla savaşı yöntemleriyle başkaldıracaktır. 1923 ila 1926 yılları arasında sömürgecilere kök söktüren bu hareket kısa ömürlü bir Rif Cumhuriyeti'nin kurulmasına bile yol açacaktır. (Fas'ın bugün bile bir kraliyet olduğu düşünülürse, Abdülkerim isyanının yenilgiyle sonuçlanmasının maliyeti daha iyi anlaşılır.)

1919-20 devrimci dalgasının bağlamı: Ekim devrimi

1919-20 yıllarında Ortadoğu'yu bir orman yangını gibi saran devrimci dalganın kaynaklarından biri, bu yıl 100. yıldönümünü kutlayacağımız Ekim devrimi olmuştur. Ekim devriminin Ortadoğu devrimine etkisi çeşitli kanallardan aktarılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi, Bolşevik iktidarının Doğu'nun ve Asya'nın halklarına karşı benimsediği politikadır. Bolşevikler, iktidarı alır almaz Doğu halklarını devrimci dalgaya katabilmek için çok berrak bir politik hat benimsemişlerdir. Bunların başında, Lenin'in (ABD'nin o dönemdeki başkanı Wilson'dan önce ve bütünüyle bağımsız olarak) 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ısrarla Marksist programa işlediği **“ulusların kendi kaderini tayin hakkı”** (kısaca UKKTH) ilkesine uygun bir politika gelir. Bu, elbette, kendilerini sömürgecilik tehdidiyle somut biçimde karşı karşıya bulan Ortadoğu milliyetçilerine son derecede anlamlı bir destek olarak görünmüştür. Bunun yanı sıra, Bolşevik iktidarın ilk işlerinden biri, **“gizli diplomasiye son”** politikasını yeni devletin ilk Dışişleri Komiseri olan Lev Davidoviç Trotskiy'in girişimiyle Çarlık devletinin gizli belgelerini açıklama yoluyla uygulamaya koymak olmuştur. Böylece, Ortadoğu âlemi İstanbul'un Çarlığa verilmesi planından Sykes-Picot'ya kadar birçok anlaşmayı Sovyet devletinin bu ifşaatıyla birlikte öğrenmiştir. Bolşeviklerin UKKTH ile beslenen **proletarya enternasyonalizmi** ise, tutarlı olarak izlendiği ölçüde, her yerde sömürgecilik karşıtları için emperyalizme karşı kışkırtıcı bir ilke olmuştur.

Ekim devriminin Ortadoğu devrimine ikinci etki kanalı 1919'da kurulan **Komünist Enternasyonal** olmuştur. Kısa adıyla Komintern, içinde, sömürgeciliği, “ileri” Batı uygarlığını “geri” halklara taşıdığı için savunan güçlü akımların bile bulunduğu İkinci Enternasyonal'e karşıt olarak sömürge ve yarı-sömürge halklara karşı çok güven verici biçimde yaklaşmıştır. Komintern'in bu alandaki en önemli girişimi ise Eylül 1920'de Bakû'de toplanan **Doğu Halkları Kongresi** olmuştur.

Müslüman halkları temsilen binlerce kişinin katıldığı bu toplantı, emperyalizme, özellikle de İngiliz emperyalizmine karşı son derecede kararlı bir isyan çağrısını tüm dünyaya iletmiştir.

Ekim devriminin özgürleştirici etkisi aynı zamanda Ortadoğu ülkelerinde işçi sınıfı örgütlenmesini ve komünist hareketin bir atılım yapmasını teşvik etmesinde görülür. Mısır'da 1919 devriminde, işçi sınıfı, grevleriyle çok önemli bir rol oynamıştır. Britanya'nın Mısır'daki Yüksek Komiseri (yani eyalet valisi) 1919 devriminin "Bolşevik eğilimi" taşıdığını bile ileri sürmüştür.⁴ Anadolu'da ise hem komünistlerin, hem de komünist fikirlerden etkilenen Yeşil Ordu'nun ciddi bir örgütlenme kapasitesine ulaştığı görülmektedir. Bolşevik Rusya'ya sempati duyan akımlar, Ocak 1921'de Türkiye Komünist Fırkası'nı temsilen Bakû'den Anadolu'ya geçmiş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'de, Trabzon açıklarında boğdurulmasından sonra Milli Mücadele önderliği bu akımları baskıyla susturana kadar, hareketin içinde ciddi bir güç olarak belirmiştir.

İşin bir başka boyutu, genç Sovyet devletinin bazı bölge ülkelerine emperyalizmle mücadelelerinde verdiği destek ve yarattığı olanaklar olmuştur. Kızıl Ordu'nun Beyaz'lara karşı mücadelesi, İran'da Hazer denizinin kıyısında kısa ömürlü bir Gilan Sosyalist Cumhuriyeti'nin bile kurulmasına vesile olmuştur. Ama Sovyet devletinin esas büyük katkısı, emperyalizmle karşı karşıya gelen yönetimleri (Afganistan'da Emanullah, İran'da Şah Pehlevi, Türkiye'de ise Büyük Millet Meclisi hükümeti) İngiliz emperyalizmine karşı desteklemesi olmuştur. Bunun çarpıcı ürünü 1921 yılının ilk üç ayında genç Sovyet devletinin her üç ülke ile de barış ve dostluk antlaşmaları imzalamış olmasıdır.

Kısacası, Sovyet devrimi, genel olarak Batı Avrupa devrimi üzerindeki kışkırtıcı etkisi bakımından ele alınır ama Ortadoğu'da bir devrimci dalganın ortaya çıkması bakımından da önem taşımıştır.

1919-20 devrimci dalgasının mirası

Fransa'nın ve bilhassa İngiltere'nin sömürgeci planlarına karşı patlak veren 1919-20 (Mısır'da 1919-21, Türkiye'de 1919-23) devrimci dalgasının Türkiye dışında her yerde yenildiğini görüyoruz. Ama bu devrimci dalga, yenilgisine rağmen, daha sonraki tarihsel gelişme üzerinde çok önemli bir etki yaratmıştır. Bir kere, Türkiye'de bir burjuva devrimiyle taçlanan Milli Mücadele, Ortadoğu'da ilk kez bir ülkenin kapitalizm-öncesi sosyo-ekonomik ilişkilerin yarattığı engellerden kurtularak hızla kapitalistleşmesinin yolunu döşemiş, Türkiye bu sayede bugün Ortadoğu'nun (bir anomali olarak ele alınması gereken İsrail dışında) en gelişkin kapitalist ülkesi haline gelme olanağını bulmuştur. Bugün bu özellikleriyle en azından Arap ülkelerinin önemli bir bölümü için de örnek rolü görmektedir.

İkincisi, bu dalganın bir parçası olarak, üç ülke, yani Türkiye, İran ve Afganistan,

⁴ David Fromkin, *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York: Henry Holt and Company, 1989, s. 419.

Sovyet devletinin desteğinin de katkısıyla, daha sonraki tarih diliminde görece olarak sağlam bir bağımsızlık temelinde gelişme fırsatını bulacaktır. Afganistan kendine özgü tarihsel koşullarının ve Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin sayesinde bağımsızlığını hep korumuştur, ama Osmanlı ve İran 20. yüzyıla girerken birer yarı-sömürge statüsüne düşmüşlerdi. 1919-20 devrimci dalgası, bu ülkelerin, biraz da karşılıklı dayanışma temelinde bağımsız ulusal devletler olarak gelişmesini sağlamıştır.

Üçüncüsü, devrimci dalganın yenildiği ülkelerde bile daha sonraya kalan bir miras vardır. Özellikle devrimin büyük bir güçle patlak verdiği Mısır'da 1919 devriminin yenilgisinden sonra da yurtsever güçler, İkinci Dünya Savaşı ertesinde yeni bir devrim patlak verene kadar, İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etmiştir. Devrimin çok güçlü bir atılım yarattığı Irak, gecikmeli biçimde 1936'da bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Daha genel olarak, 1919-20 devrimci dalgası, emperyalist güçlere Ortadoğu'da sömürgeciliğin uzun vadede ağır sorunlara yol açacağını kabul ettirmiştir. Filistin istisnadır, onu aşağıda iki özel vaka başlığı altında tartışacağız.

3. Arap ulusal devrimi

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönem, daha önce burjuva devrimleri yaşamış olan Türkiye ve İran'da burjuva iktidarlarının emperyalizmle dizginsiz biçimde bütünleşmesini getirirken Arap dünyasında tam tersine, sömürgecilik karşıtı ya da "ulusal" bir devrimin ülkeden ülkeye yayılmasına tanık olacaktır. Arap ulusal devrimi olarak anılabilecek bu kapsamlı devrimin anası, 1952-54 arası yaşanan Mısır devrimidir.

Hatırlanacağı gibi Mısır, sadece kadim tarihte değil, Arapların tarihinde de özel bir rol oynayan bir ülke idi. Arap dünyasında Osmanlı'ya karşı ilk başkaldıran Mısır'daki Mehmet Ali Paşa yönetimi olmuştu. İngiliz sömürgeciliğinin Arap dünyasına nüfuzundan sonra da Mısır iki güçlü devrimci dalga yaşamıştı: 1882'de Urabi Paşa ayaklanması ve 1919'da yaşanan devrim, Mısır halkının sömürgeciliğe razı olmayacağını düşündürüyordu. Urabi Paşa ayaklanması ile 1919 devrimi arasında 37 yıl vardı. 1919 ile 1952 devrimini ise sadece 33 yıl ayırıyordu. 70 yıl içinde Mısır halkı üçüncü defa ayaklanıyordu. "İsyan etmez" denen Müslüman kitleler (Hıristiyan Kopti azınlığı unutmamak koşuluyla) üçüncü kez sokağa çıkıyordu! Üstelik, iki savaş arasında da Mısır'ın politik hayatında esas çelişki İngiliz sömürgeciliği ile iyi ilişkiler sürdüren hâkim sınıflar ve onların sözcüsü kraliyet ile sömürgeciliğe karşı mücadele etmek için tutuşan çeşitli ara sınıflar ve yoksul emekçiler arasında yaşanmıştı.

1952 yılındaki halk ayaklanması Kahire'nin ateşe verilmesiyle sonuçlanacaktı. Bu yüzden bu olaylar tarihe aynı zamanda "Kahire yangını" olarak geçmiştir. Halkın İngilizlere karşı ayaklanması, orduda oluşmuş olan "Hür Subaylar" grubunu harekete geçirecekti. General Necip ile Albay Abdülcemal Nâsır birlikte iktidara el koyacaktı. İki yıl süren bir istikrarsızlık döneminden sonra Hür Subayların radikal

kanadı Cemal Nâsır önderliğinde yönetimi ele geçiriyordu. Kral Faruk devrilmiş, İngiliz sömürgeciliği ülkeden kovulmuştu. Ama Nâsır yönetiminin esas sınavı 1956 Süveyş krizinde yaşanacaktı. Nâsır, yapıldığı 1869'dan beri İngilizlerin elinde olan kanalı millileştirince İngiliz ve Fransız orduları Mısır'ı işgale kalkışacak, ama sadece Sovyetler Birliği'nin değil, savaş sonrası dönemin değişen politik ikliminde farklı bir emperyalist hâkimiyet biçimini geliştirmeye çalışan ABD'nin de İngiliz-Fransız ittifakının karşısında durması sonucunda Nâsır Süveyş krizinden muzaffer çıkacaktı.

Bu aşamadan sonra Mısır, Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle yepyeni bir de-neyin alanı olacaktır. Kraliyet rejiminin yıkılıp yerine cumhuriyetin kurulması ve sömürgecilerin kapı dışarı edilmesinin yanı sıra, köklü bir toprak reformu, elde olan sanayinin kamulaştırılması ve sanayi alanında yaygın kamu yatırımları, ulusal mecliste işçi ve köylülere (elbette Nâsırçı çizgiyi izleyecek) milletvekili kotaları ve Arap ülkelerinde mümkün olduğu ölçüde laik bir siyasi rejime, uluslararası politikada anti-emperyalist bir doğrultu, Arap ulusunun birliği yönünde sistemli bir çalışma ve Nâsır'ın "tarafsızlar hareketi"nin (Yugoslav lideri Tito, Hindistan lideri Nehru ve Endonezya lideri Sukarno ile birlikte) önderlerinden biri olarak sivrilmesi eşlik edecektir. Ayrıca Nâsır Mısır Küba devriminden sonra 1960'lı yıllarda devrimci hareketlerle de işbirliği yapacaktır.⁵ Bu yeni yöneliş, Sovyet terminolojisinde teorik açıdan "kapitalist olmayan yoldan kalkınma" olarak adlandırılacak, propaganda amacıyla ise "Arap sosyalizmi" olarak anılacaktır.

Tabii yaşananların, yoksul köylülüğe kısmi kazanımlar getirirse de, işçileri onurlandırsa da sosyalizmle ilişkisi yoktur. Nâsır, Mısır'ı hızla kapitalist bir güç haline getirme yolunda, 19. yüzyılda Japonya ve Almanya'nın, 1930'lu yıllarda Türkiye, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi geç gelen birçok ülkenin denemiş olduğu, devlet gücünü Engels'in deyişle bir "kolektif kapitalist" olarak epeyce radikal biçimde kullanmakta, bu arada komünistlere de ağır işkence ve hapis cezalarıyla saldırmaktadır. Nitekim, Nâsır'ın ölümünden (1970) sonra Mısır Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde hızla "normal" bir kapitalist toplum haline gelecektir. Ne var ki, "sosyalizm" tartışması bir yana, Mısır devriminin anti-emperyalizminin Ortadoğu'da 20. yüzyılın başından beri süren, Kuzey Afrika'nın bazı ülkelerinde ise çok daha eskiye giden sömürgecilğe karşı Arap ülkelerinde yarattığı heyecan, Mısır'da başlayan Arap ulusal devriminin büyük sıçramalarla Arap dünyasına yayılmasına yol açacaktır.

Ancak, bu yayılmaya geçmeden önce, önemli bir ölçüde Mısır'da yaşananlardan bağımsız bir dinamige sahip olan bir başka devrime bakmak gerekir. Cezayir halkının 1954-1962 arası sömürge gücü Fransa'ya karşı verdiği dev mücadele, genellikle Fransa'nın bakış açısından "Cezayir savaşı" olarak nitelenmiştir. Oysa Cezayir açısından bu aynı zamanda bir devrimdir. Cezayir, 1830'dan itibaren Fransız sö-

⁵ Bkz. Roger Faligot, *Tricontinentale. Quand Che Guevarai Ben Barkai Cabral, Castro et Hô Chi Minh préparaient la révolution mondiale (1964-1968)*, Paris: La Découverte, 2013, *passim*.

mürgeciliğinin pençesine düşmüştü. Bu uzun kölelik döneminde Cezayir’de tarımda kapitalizm gelişmiş, “*pied noir*” adı takılan beyaz yerleşimci sömürgeciler (esas olarak Fransız ve İtalyanlar) Cezayir köylüsünün topraklarını ele geçirmişti. Fransız sömürgeciliğine karşı ayaklanma aynı zamanda bu sınıf yapısına karşı bir ayaklanmadır. Böylece Cezayir savaşı, ülke halkının zalim bir politika güden Fransız devletine karşı kahramanca mücadelesi içinde, hem sömürgecilik karşıtı, hem de tarımda üretim ilişkilerini altüst eden bir devrim yaşanması anlamına gelmiştir. Cezayir Mısır’dan ileri gitmiş, tarımda bir kooperatifleştirme hareketi ile özel mülkiyete kısmen son vermiş ve yoksul köylülüğe bir iktidar ufku açmıştır. Lâkin devrimin önderi Ben Bella’nın daha muhafazakâr Bumedyen ekibince devrilmesinden sonra Cezayir de adım adım “normal” bir kapitalizme geri dönmüştür. Ama bir süre boyunca “Arap sosyalizmi” olarak anılan harekette Cezayir de önemli bir örnek olarak öne çıkmıştır.

Cezayir devrimi, Mısır devriminden büyük ölçüde bağımsız olarak doğmuştu. Hareketin 1945’te bir öncülü bile vardı. Fransa 1945 başkaldırısını Sétif bölgesinde binlerce isyancıyı öldürerek bastırmıştı. Buna karşılık, Cezayir’in dışında Arap ulusal devrimine katılan bütün ülkelerde Mısır ve Nâsır tam anlamıyla bir ilham kaynağı olarak rol oynamıştır. Bu, Irak ve Suriye’deki Baas hareketleri için geçerlidir. Her ne kadar Baas Partisi’nin tarihi İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesine kadar geri gitse de, Baas’ın ilk büyük politik kazanımı olan 1958 Irak devrimi, Mısır devriminden, “Hür Subaylar” adını ödünç alacak kadar etkilenmiştir. Irak devrimi, aslında 1952 Mısır devriminden farklıdır. Mısır kitle ayaklanması artı askeri darbe iken, Irak sadece kanlı bir darbe olarak yaşanmıştır. Darbe, (Türkiye, İran ve Pakistan’la birlikte) tamamen Amerikan-İngiliz hâkimiyeti altında bir politika güden Haşimi hanedanını, yani Kral Faysal’ı ve onun nefret edilen başbakanı (Adnan Menderes’in sevgili müttefiki!) Nuri el Said’i devirerek bir cumhuriyet kuracaktır. Suriye Baas’ı ise 1963’te önemli bir atılım yaparak zaman içinde iktidarı ele geçirecektir.

Mısır devrimi, başka Arap ülkelerinde de etkide bulunacaktır. Libya’da Albay Muammer Kaddafi 1969’da Kral İdris’i devirip bir “sosyalist halk cemahiriyyesi” kurduğunu ilan edecektir. Yemen ikiye bölünecek, 1970’te (aynen Doğu Avrupa’da SSCB yanlısı rejimler gibi adlandırılan) bir Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulacaktır. Umman’da ise 1962’de başlayan Dofar Ayaklanması 1967’den itibaren radikalleşecek, 1976’ya kadar “sosyalizm” yolunda mücadele eden bir gerilla hareketi olarak cisimleşecektir.

Arap ulusal devriminin bağlamı

Elbette, Arap ulusal devrimi de her büyük toplumsal ve siyasi olay gibi, belirli bir somut tarihsel toplu durum (konjonktür) içinde ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı ertesi dönemi, Arap devrimi lehinde biçimlendiren dört farklı faktörden söz etmek mümkündür.

Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği’nin ordusuyla halkıyla Nazizme karşı göster-

diği büyük direniş sonucunda bu zalim askeri aygıtı yenilgiye uğratarak Avrupa'yı Berlin'e kadar özgürleştirmesi sonucunda kazandığı büyük itibardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB, öncesinden farklı olarak artık emperyalist kapitalist sisteme dünya çapında bir seçenek olarak yükselmektedir. Bu durum, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin de emperyalizme karşı mücadelelerinde SSCB'ye yaslanmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle Nâsır Mısırı'nın (ama aynı zamanda Baas rejimlerinin de) SSCB ile yakın ittifakı tam da bu bağlama yerleşir.

İkinci önemli gelişme, 1945 ve sonrasında SSCB'nin dışında birçok ülkede daha devrimler yaşanması, kapitalizmin ilga edilmesi ve bir sosyalist inşa sürecinin başlamasıdır. Özellikle Yugoslavya (1944), Vietnam (1945) ve Çin (1949) örnekleri, emperyalizme karşı devrimci zaferlerin mümkün olduğunu ortaya koymuş ve böylece bütün sömürge ve yarı-sömürge ülkelere örnek olmuştur.

Üçüncüsü, bu iki faktörün de katkısıyla bu dönem, bütün dünyada “dekolonizasyon” olarak anılan bir süreç içinde sömürge imparatorluklarının dağılması dönemi haline gelmiştir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Belçika, kısmen anlaşmalarla, kısmen isyanlara ve devrimlere teslim olarak sömürgelerine (eski çıkarlarını mümkün olduğunca muhafaza ederek) bağımsızlık tanımaya yönelmiştir (Portekiz ise kendi Afrika sömürgelerinde 1970'li yıllara kadar kalmakta ısrar etmiş, bu inatçılığının bedelini de 1960'lı yıllardan itibaren sömürge savaşlarıyla, 1974'te ise kendi topraklarında radikal bir devrimle boğuşarak ödemek zorunda kalmıştır.) Ama süreç birçok ülkede ve bölgede de büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin Hindistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır, ama milyonlarca insanın ölümü pahasına ülkeyi dini temelde ikiye bölerek (Hindistan ve Pakistan). Kıbrıs'ın bağımsızlığı tanınmıştır, ama iki toplumu birbirine düşman hale getirerek ve bu sayede Kıbrıs'taki Britanya üslerini muhafaza ederek. Kongo'nun bağımsızlığı tanınmıştır ama hareketin lideri Lumumba birtakım satılmış önderlere (Mobutu, Kasavutu, Bomboko) öldürtülerek. Bazı sömürgelerin bağımsızlığına ise emperyalizm hiç razı olmamıştır. Cezayir ve Vietnam bunlardan ikisidir: 20. yüzyılın ikinci yarısının en kanlı iki savaşının bu ülkelerde yaşanması tesadüf değildir. Mısır da Süveyş Kanalı'nın önemi dolayısıyla kolay vazgeçilemeyen sömürgeler arasında yer alır.

Dördüncüsü, emperyalizmin hegemonik gücü el değiştirmiş, 19. yüzyıldan başlayarak ikinci savaşa kadar hegemonyayı elinde tutmuş olan İngiltere (Britanya) savaş sonrasında bayrağı ABD'ye teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu ülke, bir dizi tarihi faktör dolayısıyla sömürge imparatorluğu olarak değil, açık pazarlar temelinde gelişmiş olan ve bu yöntemi devam ettirmenin “dekolonizasyon” çağında bir zorunluluk haline geldiğinin bilincinde olan bir emperyalist güçtür. Bu yüzdendir ki, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş işgalini desteklememiştir.

Görüldüğü gibi, Arap ulusal devrimi uluslararası alanda kendi lehine birtakım faktörlerden de yararlanmıştı. Ama şayet (her ikisi de kolay vazgeçilmeyen sömürgeler kategorisinde yer alan) Mısır'ın ya da Cezayir'in devrimleri yaşanmasaydı, bugün Arap dünyasının suretinin çok farklı olabileceğini de hesaba katmamız gerekir.

Arap ulusal devriminin mirası

Arap ulusal devrimi zamanla kendi içinden çürüyen bir dizi rejimi yarattığı için bugün geçmişte elde etmiş olduğu tarihi başarılarla gözlerimizi kapatmak kolaydır. Ama her şeyden önce bu devrimin en azından en görkemli örnekleri olan Mısır ve Cezayir’de Arap halkının sömürgecilikten kurtulmasını sağladığı, Mısır, Irak ve Libya’da gerici ve emperyalizm yanlısı kraliyet rejimlerine son verdiği, birçok ülkede toprak reformu yoluyla yoksul köylülere nefes alma olanağı sağladığı, laikliği belirli ciddi sınırlarla malûl olarak da olsa Arap dünyasına tanıttığı, kadınları, örneğin Körfez ülkelerinde görülen kölelikten (Suudi Arabistan örneğini hatırlayın) daha özgür (elbette görelî bir şey söylüyoruz) kıldığı yadsınamaz. Bu devrimden etkilenmeyen ülkeler olan Körfez ülkeleri ile Nâsırcılık ya da Baas etkisine giren ülkelerin karşılaştırılması, Arap ulusal devriminin ne tür kazanımlar getirmiş olduğunu kolayca ortaya koyacaktır.

Bu yazının tezleri açısından ise, Nâsır devriminin bir çeyrek yüzyıl boyunca bütün Arap dünyasının kaderini belirlemiş olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Devrim açıkça **tarihin sürükleyici gücü** rolünü üstlenmiştir.

4. İran devrimi

Devrimler genellikle uluslararası dalgalar halinde gelir. Ortadoğu’da da böyle olmuştur. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz her üç dalganın da, kimi neredeyse eşzamanlı olarak (ilk iki dalga), kimi bir ölçüde zamana yayılarak uluslararası boyutta gerçekleşmiş olduğunu gördük. Ama tarihte “yalnız devrim”ler de vardır. Bunların en ünlüsü Paris Komünü’dür (1871).⁶ İşte 1979’da böyle bir yalnız devrim yaşandı: İran devrimi.

İran devrimine en başından bir “İslam devrimi” olarak bakmak doğru değildir. Bu devrimde işçi sınıfı da sınıf olarak önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca sosyalist solum çeşitli kanatlarının da devrimdeki gücü küçümsenmeyecek boyutlardadır. İran devrimi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra emperyalizmin Ortadoğu’daki en güçlü ve sadık müttefiki haline gelmiş Şah rejiminin bir yandan İslamcı, bir yandan da sosyalist ve sınıf güçlerince ittifak ve rekabet içinde devrilmesinin öyküsüdür.⁷ Bir kez Şah devrildiğinde ve devrim politik zaferini kazandığında yeni rejimin karakteri mücadele konusu haline gelmiştir. 1979’u izleyen iki yıl, İslamcı cephenin sosyalistlere karşı verdiği savaşla geçmiş, solda başta Stalinist Tudeh partisinin yaptığı devasa hatalar sonucu zafer mutlak bir anlamda Humeyni’nin mollalarının olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti, bu ikinci mücadelenin, bir bakıma devrimin zemininde bir karşı devrimin ürünüdür.

İran devriminin tarihi olarak ilerici sayılması mümkün olmayan bir mollalar

6 1882 Urabi devriminin de Arap dünyasında yalnız devrimlere iyi bir örnek oluşturduğunu yukarıda gördük.

7 İran devrimi konusunda bkz. Araz Bağban, “Bir Şah, Bir Devrim, Bir İmam: 1979 İran Devrimi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, Kış 2015, s. 58-92.

rejimiyle sonuçlanması, birçokları için bu devrimin gerçekten bir devrim olup olmadığı sorusunun sorulmasına yol açmıştır. Bu soruya cevap verebilmek için Ortadoğu'da neredeyse bütün devrimlerin İslamcı hareketlerle boğuşmak zorunda kaldığını, bunun İran devrimine özgü bir olgu olmadığını anlamamız gerekir. 1952-54 Mısır devriminde özellikle 1953 yılı, Hür Subaylar ile daha o dönemden beri güçlü bir örgüt olan İhvan (Müslüman Kardeşler) arasında bir iktidar mücadelesiyle geçmiştir. Bu mücadeleyi Hür Subaylar kazanmasaydı, İhvan iktidara geçseydi, Mısır devrimi bambaşka bir yola girerdi. Demek ki bir sosyo-politik olayın devrim olup olmadığına **yalnızca sonuçlarına bakarak** karar veremeyiz. Tabii aynı şey 2011'de yaşanan iki Arap devrimi için de geçerlidir. Mısır'da İhvan, Tunus'ta ise onun kardeş örgütü haline gelen Ennahda, bir aşamada devrimden doğan devletin dizginlerini ele almayı bilmiştir. Bu kontrol kalıcı olsaydı bile bu bize Tunus ve Mısır'da yaşananların devrim olmadığını söyleme hakkını vermezdi. Tam tersine bu iki ülke en klasik anlamıyla birer devrim süreci yaşamıştır. Devrimler, çeşitli grupların konumlanışına ve karşılıklı ilişkilerine bağlı olarak bazen hiç beklenmedik tarzda sonuçlanabilir.

İran devriminin etkisi

İran devriminin yarattığı etki, bu yazının ana tezini farklı biçimde doğruluyor. Bu devrim, **sadece Ortadoğu'da değil bütün İslam âleminde İslamcılığa büyük bir ivme kazandırmıştır**. Nasıl Nâsır Mısır, Arap dünyasının başka yörelerinde de anti-emperyalizmin, cumhuriyetçiliğin, laikliğin, toprak reformunun, kadın haklarının bir ölçüde gelişmesini sağlayan devrimleri harekete geçirdiyse, İran devrimi de, Şii bir ülkede yaşanmasına rağmen, Şii ya da Sünni, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan birçok ülkede toplum ve devletin İslami temellerde örgütlenmesini hedefleyen hareketlerin pıtrak gibi çoğalmasıyla sonuçlanmıştır. Yani burada da tarihi gelişmeye damgasını vuran bir devrim olmuştur. İran'da yaşanana ister devrim gözüyle bakın, ister karşı devrim, ister bizim gibi ikisinin karmaşık bir bileşimi, sonuç olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın tarihi onu izleyen 30 yıl boyunca bu dev tarihsel olayın etkisinde gelişmiştir.

Öyleyse bu aşamada durumu şöyle basit bir biçimde ifade edebiliriz. 1920'li yıllardan 1950'li yıllara kadar Ortadoğu'da gidilecek yönü Atatürk Türkiye'si belirlemiştir. 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar bayrağı Nâsır Mısır devralmıştır. 1980'li yıllardan 2011'e dek ise yükselen eğilimi Humeyni İrani belirlemiştir.

5. Arap devrimi - sıfatsız

2010 sonunda Tunus'ta patlak veren ve 14 Ocak 2011'de Zeynel Abidin bin Ali'nin başkanlıktan devrilmesiyle zafere ulaşan Tunus devrimi ile bu zaferden yalnızca on gün sonra, 25 Ocak'ta başlayan ve 18 gün içinde Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle bir ilk zafere kavuşan Mısır devrimi, sadece Ortadoğu'da değil, bütün dünyada yeni bir dönemin açılışını haber veriyordu. Dünya, 1979'dan, yani İran devrimi ve Orta Amerika'da muzaffer Nikaragua devriminden (ve ona eşlik eden

ama zafere ulaşmadan sona eren komşuları Salvador ve Guatemala’daki devrimci yükselişten) beri ilk kez başarılı devrimler yaşıyordu. Bu devrimler de Ortadoğu’da 20. yüzyılda yaşanmış olan ilk üç devrimci dalga gibi (ama İran devrimine karşı olarak) uluslararası bir karakter taşıyordu. Devrim hızla başka Arap ülkelerine yayılacaktı: yalnızca ilk altı ay içinde Bahreyn, Yemen ve Suriye ardı ardına halk ayaklanmalarıyla sarsılıyordu. Devrimin yarattığı depremin sarsıntıları başka ülkelerde (Ürdün, Fas, hatta Suudi Arabistan’ın doğu eyaletleri) de hissediliyordu. Ama Arap devriminin etkisi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile de sınırlı kalmadı. Avrupa’nın güneyinde (İspanya ve Yunanistan, 2011), İsrail’de (Tel Aviv, 2011 yazı), Amerika’da (Wall Street İşgal hareketi, 2011 sonbahar ve kış ayları), Türkiye (Gezi, 2013 yazı) ve Brezilya (aynı dönem) ve (en önemlisi Bosna-Hersek, 2014) olmak üzere bir dizi Balkan ülkesi, bu büyük dalgadan etkilenerek büyük toplumsal kalkışmalara sahne oldu. Dünya devriminin üçüncü dalgası başlamıştı (İlk dalga Ekim devriminin ardından, ikinci dalga ise İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında yaşanmıştı.)

2011-2013 Arap devrimi *Devrimci Marksizm*’in sayfalarında ayrıntılı biçimde ve derinlemesine incelenmiştir.⁸ Burada hatırlatma bábında birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz. Birincisi, Mısır ve Tunus devrimlerinin zaferinden söz ettiğimizde bunların birer **politik devrim** niteliğiyle başarıya kavuştuğunu söylemiş oluyoruz. Her iki devrim de kendilerinden önceki siyasi rejimi devirmişti. Ne var ki, her iki devrimin de bir **sürekli devrim** dinamiğine sahip olduğu açıklıkla görülebilir. Her ikisi de işçi sınıfının içinden ve ekonomik karakterli sorunlar zemininde başlamış, her ikisinde de işçi sınıfına özgü mücadele biçimleri (grevler, sendikaların önceliği, sendikalaşma vb.) devrimlerin en önemli boyutlarından olmuştur. Öyleyse, bu devrimlerin **birer sosyal devrime dönüşmesi, yani sosyalist karakter kazanması mümkündür**, ama işçi sınıfı devrim içinde hegemonya kazanamadı. Bunun nedeni ise son tahlilde devrimi zafere ulaştırabilecek devrimci bir proleter partisinin yokluğu idi. Devrimin pratik başarısının sınırları ve potansiyeli arasındaki bu çelişki nedeniyledir ki, daha önceki dalgalara “meşrutiyet devrimleri”, “sömürgecilğe karşı devrim”, “Arap ulusal devrimi” gibi başlıklar verdiğimiz halde, bu beşinci devrim dalgasını ele aldığımız bu bölüme, ironik bir tınıyla “sıfatsız” başlığını layık gördük.

İkincisi, Mısır devrimi tarihin gördüğü en güçlü devrimci hareketlerden biri idi. İki buçuk yıl sürdü, bütün ülke sathına yayıldı, üç ayrı iktidar yapısına (Mübarek, Yüksek Askeri Şûra, Muhammed Mursi’nin İhvan iktidarı) karşı mücadele etti, her üçünü de devirdi. Ama sonunda gerçek bir proleter partisinin yokluğunda, devrim kampı ile İhvan kampı arasındaki pat durumu, ülkenin yönetiminin bir darbe yoluyla Bonapartist bir konum üstlenen Genelkurmay Başkanı el Sisi’nin eline geçmesine yol açtı. Bugün el Sisi yönetimi kendisini sağlamlaştırdıktan sonra devrimin

8 Sungur Savran, “Arap Devriminin Vaadleri ve Zaafı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 13-14, Yaz 2011, s. 133-185 ve Sungur Savran, “Arap Devriminin Sorunları”, *Devrimci Marksizm*, sayı 17-18, Kış-İlkbahar 2013, s. 105-146.

kazanımlarını ortadan kaldırarak eski rejime bir dönüş yapmıştır. Eski müstebit Hüsnü Mübarek’in geçtiğimiz Mart ayı sonunda hapisten saliverilmesi de devrimin yenildiğinin bir tescili olmuştur. Ancak Mısır devriminin bütün potansiyelinin tükendiği sonucuna ulaşmak için henüz erkendir. Ekonomik kriz derinleştikçe ve el Sisi yönetimi İMFye teslim oldukça Mısır’ın emekçi halkı yeniden kıpırdanmaya başlayacaktır.

Üçüncüsü, Mısır ve Tunus devrimleri bir dengeli sonuca ulaşmamış oldukları için, kendilerinden önceki dalgalardan farklı olarak henüz önümüzdeki dönemin rengi belli olmamıştır. Arap devrimi hem işçi sınıfını, hem İslamcılığı, hem de Nâsırcı anlamda değil gerici bir anlamda askeri yönetimi kıskırtmıştır. Gelecek belirsizdir. Yani 2011 Arap devrimi dalgasının henüz tanımlanmış bir mirası yoktur.

İki özel vaka

Ortadoğu halkları arasında ikisi, 20. yüzyıl başından itibaren çok özel ezilme biçimleriyle karşılaşmış oldukları için onların tarihi bir ölçüde kendine özgü bir seyir izlemiş, gelişme patikası her zaman bölgenin bütününün genel atmosferinden farklı bir mecrada ilerlemiştir. Bu iki halk Filistinliler ve Kürtlerdir. İlki, Filistin halkı, topraklarını 1948 yılında SSCB dâhil dünyanın bütün güçlerinin ittifakı ile kurulan İsrail devletine yitirmiştir. Burada, başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli ülke ve kıtalarına dağılmış olarak yaşayan Yahudilerin “tarihi vatani” olduğu iddia edilen Filistin’e dönerek o topraklarda kendi devletini kurması programını önüne koyan, 19. yüzyıl sonunda doğmuş Siyonist hareketin Britanya emperyalizmi tarafından desteklenmesi büyük rol oynamıştır. İkincisi, yani Kürt halkının yaşadığı topraklar ise, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki bölgesel paylaşımında dört ülke arasında bölünmüştür. Türkiye, İran, Irak ve Suriye’de Kürtler bütün 20.yüzyıl boyunca hep ezilmiş ulus olarak yaşamıştır. Bazılarında (en belirgin olarak Türkiye’de) varlıkları dâhi inkâr edilmiş, bazılarında ise (Suriye) Kürtler, vatandaşlık hakkını tanıyan kimlik kartından bile yoksun kılınmıştır.

Bu özel koşullar, yani bir bakıma yurtlarının kendilerinden bütünüyle kopartılıp alınmış olması, Filistin ve Kürt halklarının bütün 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyıl başında sürekli olarak ulusal hakları için mücadele etmesine, zaman zaman da kitlesel olarak isyan etmesine yol açmıştır. Bir bakıma denebilir ki, **bu iki halk daima isyan halindedir**: Bu isyan hali zaman zaman silahlı mücadele biçimini (gerilla savaşı), zaman zaman da büyük halk ayaklanmaları biçimini almaktadır.

Bu iki halkın isyan takvimi, her zaman diğer ülkelerin devrimci gelişmeleri takvimine uymamıştır. Filistinliler açısından Arap devriminin (özellikle Nâsır’ın önderliğini yaptığı Mısır devriminin) çok uyarıcı bir rolü olmuş olduğunu saptasak da, Filistin halkı kendi devrimci atılımlarını bütün Arap dünyasından bağımsız olarak da yapmıştır (1936-1939) veya Arap devrimi çürürken ciddi devrimci kalkışmalara girişmiştir (Birinci İntifada (1987-93) ve İkinci İntifada (2001-2005)).⁹

⁹ Bkz. Kutlu Dane’nin bu sayıdaki yazısı.

Kürtler açısından ise durum farklıdır. Filistin davası (ne kadar ihanet görmüş olsa da) bütün bir Arap ulusu tarafından en azından görünürde, bazı hükümdar ve yöneticilerin rüşveti kelam türünden tutumlarıyla desteklenmektedir. Kürt halkı ise Ortadoğu'nun üç büyük ulusal grubunun (Türkler, Araplar, Farsiler) adına kurulmuş devletler tarafından ezildikleri için, bu ülkelerin devrimci veya sol hareketi istisnai durumlarda (mesela 1958 devriminden sonra Irak'ta Komünist Partisi veya 1960'lı yıllarda Türkiye'de Türkiye İşçi Partisi) Kürt halkının haklarını savunduğu durumlarda dışında, devrim veya sosyalizm hareketlerinden bile bağımsız davranmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Kürt halkının isyan, silahlı mücadele veya devrimleri büyük ölçüde Türk, Arap ve Farsi devrim takvimiyle faz farkıyla ilerlemiştir.¹⁰

Ama sonuç olarak her iki halkın mücadelesi de sık sık devrimci biçimler almış, üstelik bu halkların kaderi belirli bir zaman diliminde bu devrimci atılımlar zemininde belirlenmiştir. Yani Filistin ve Kürt vakaları çok özel dinamikleri olduğu için ayrı incelenmelidir, ama bu yazıda savunulan görüşlere aykırı düşmek bir yana bunları fazlasıyla doğrulamaktadır.

Sonuç

Bu konuşmada ortaya konulan tablo, bazı noktaları yadsınamayacak bir berraklıkla ortaya çıkarmış olmalı.

Her şeyden önce, bu konuşmanın amaçlarından ilki açısından şu rahatlıkla söylenebilir: Marksizmin devrimin tarihin sürükleyici gücü olduğuna dair önermesi, başka birtakım coğrafyaların (Batı Avrupa, ABD, Latin Amerika, Rusya, Çin vb.) yanı sıra Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi açısından da doğrulanmış olmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren burjuva devrimleri, sömürgecilik karşıtı devrimler, politik devrimler vb. bölgenin tarihi gelişmesine kesin biçimde damga vurmuştur.

İkincisi, ele alınan bütün devrim dalgaları kendilerinden sonra gelen dönemi bütünüyle belirlemiştir. Bunu, Türkiye'nin yaşadığı 1908 ve 1923 devrimlerinde görüyoruz. Bunu, Arap dünyasının, 1919-20 devrimi yenilgiye uğramasına rağmen onun programının takipçisi olmasında görüyoruz. Bunu, en belirgin biçimde Nâsır'ın önderliğindeki Mısır devriminin bütün bölgeye bir çeyrek yüzyıl boyunca damga vurmasında görüyoruz. Aynı şeyi, karakteri çok daha tartışmalı olan İran devrimi için de söyleyebiliyoruz. Öyleyse, reformistlerin "gerçekçilik" argümanı bütünüyle yanlıştır. Bu argüman, devrimlerin "normal" dönemlerde halk kitlelerinin gözüne olağanüstü zor görünmesinden yararlanarak, gerçekleştirilmesi hayal olan devrimci zaferler yerine parça bölük, küçük küçük, kısmi reformların toplumun gelişmesini isteyenler için çok daha "gerçekçi" olduğunu ileri sürer. Oysa 20.

10 Bkz. Şiar Rişvanoğlu, "‘Çar Hawar’: Kürdistan'da İsyân ve Özgürlük Geleneğinin/Politik örgütlenmelerin Kısa Tarihi", *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s. 27-71; Şiar Rişvanoğlu, "‘Çar Hawar’ (2): İsyân ve İmhanın Tarihi", *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010, s. 138-165; Devrimci Marksizm Yayın Kurulu, Kürt Savaşının 30 yılı", *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, Kış 2015, s. 12-22.

ve 21. yüzyıl Ortadoğu tarihinden gördüğümüz tam tersine, “gerçekçiliğin” devrimci olmayı gerektirdiğini gösteriyor. Toplumların değişmesini isteyen, devrim yoluna başvurmak **zorundadır**. Reformlar ancak bu devrimlerin tanımladığı alana sıkışmış biçimde mümkün olmaktadır.

Üçüncüsü, “Müslüman toplumlar isyan etmez, devrim o toplumlar için geçerli değildir” türü tezlerin baştan aşağı yanlış olduğunu görüyoruz. **Hangi coğrafya modern çağda Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi kadar düzenli ve sık devrimler yaşamıştır?** Ele aldığımız beş dalganın her biri bir sonrakinden ancak çeyrek yüzyılla, bazen çok daha kısa aralıklarla ayrılıyor. 1906-1908 devrimleri (İran ve Osmanlı’da meşruti devrimler) ile 21. yüzyıl Arap devrimini 100 yıl ayırıyor, bu sürede beş devrimci dalga yer alıyor! Tek tek alındığında birçok ülkede aynen Rusya ya da Çin gibi devrimlere “birinci, ikinci...” diye sayı verilebilir. Mısır en az üç (1919, 1952, 2011), belki de dört (1882) devrim yaşamıştır. Irak, İran ve Türkiye en az iki.

Ortadoğu ülkeleri, dünya çapındaki devrimci dalgaların üçüne de katılmıştır. Ekim sonrası devrimci dalgada Batı-merkezci bakış açısı hep Avrupa ülkeleri üzerinde durur, bir de yadsınamayacak kadar büyük olduğu için Çin tabloya dâhil edilir. Oysa **1919-20 dönemecinde bir devrim dalgası bütün Ortadoğu’yu bir kasırga gibi dolaşmıştır!** Dünya devriminin ikinci dalgası İkinci Dünya Savaşı içinde ve ertesinde yükselmiştir. **Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Mısır’da 1952 ve Cezayir’de 1954 devrimleriyle bu dalgaya bütünüyle ve büyük ölçüde kendi bağımsız dinamizmiyle katılmıştır. Dünya devriminin 2011’de açılan üçüncü dalgasını ise başlatan zaten Arap devrimidir!** Ortadoğu, “devrim benzeri” bir karakter taşıyan 1968 ara dalgasına bile Türkiye’deki büyük toplumsal yükseliş (doruğu 15-16 Haziran 1970 silahsız işçi sınıfı ayaklanması) aracılığıyla kısmi biçimde katılmıştır. Ayrıca, Mısır ve Cezayir devletleri, Küba devriminin önderliğiyle kurulan Tricontinental Hareketi’nde en azından lojistik bakımdan önemli rol oynamıştır.¹¹

Dördüncüsü, devrimlerin genel bir eğilim olarak hep uluslararası karakter taşıması, tek bir ülkenin sınırları içine hapsolmemesi özelliği, İran devrimi istisnası hariç, bu bölgedeki bütün devrimci dalgalarda da görülmektedir.

Nihayet, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki devrimler, başlangıçta dar anlamda burjuva ve sömürgecilik karşıtı devrimler olmakla birlikte, zaman içinde bu tür devrimlerle işçi ve emekçilerin sorunlarından kaynaklanan dinamikleri birleştiren ve sürekli devrim potansiyeli güçlenen bir özelliğe doğru evrilmiştir. İlk iki kuşak devrimin gündeminde daha ziyade istibdada ve sömürgecilığe karşı mücadele öne çıkarken Nâsir ve Cezayir ile birlikte toprak sorunu, özel mülkiyetin sorgulanması, işçi ve köylülerin özel konumu gündeme girmiş, 21. yüzyılın Arap devrimi ise, özellikle Mısır ve Tunus’ta ciddi proleter dinamiklerine yaslandığı için açık bir sürekli devrim potansiyelini sergilemiştir.

21. yüzyıl bize mutlaka Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın devrimlerle gelişeceğini

¹¹ Bkz. 5 No.lu dipnotu.

gösterecektir. 2011-2013 Arap devrimi, 2013 Gezi sonrası halk isyanı, başlangıç aşamasında Rojava ve 2014'te Kobani dolayısıyla Türkiye Kürtlerinin serhildanı, bunun sadece ilk biçimleridir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika artık 20. yüzyılın büyük bölümünde olduğu gibi sömürge statüsüyle boğuşmuyor. Bu coğrafyanın sorunu artık emperyalizmin hâkimiyeti altında kendi zenginliklerinden yararlanamayan, uluslararası ve yerli sermayenin sömürsü altında inleyen, işsiz kalan, sefalet yaşayan emekçi halk yığınlarıdır. O zaman rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Bugün bu ülkelerde sosyal ve politik bilinç durumu ne olursa olsun, yakın gelecekte, devrimler patlak verdiğinde çatışmanın yüreğinde sınıf sorunu mutlaka olacaktır. Ortadoğu'da devrim ya sosyalist devrim olarak kazanacak ya da yenilgiye uğrayacaktır.